

'חלב ודבש' - וגם דרדרים - בעיניה של עולה מפרס

רחל טוקטלי

עופרה מצוב-כהן

במסלול ילדותה

הוצאת גוונים

תשע"ב - 2012

שליבים ראשונים בעלייה

מחברת הספר **במסלול ילדותה**, עופרה-מצוב כהן, היא בתה של גיבורת הספר, שולמית-אג'בל כהן אברהמי. ב-1953 החליט הרב שלמה אברהמי, מורה יהודי נכבד ומוערך באיספהאן, לעלות לארץ ישראל עם שתי בנותיו הקטנות, מנורה ואג'בל (ששינתה שמה בארץ לשולמית), שנתייתמו מאמן בגיל רך. צאצאים אחרים שלו מאשתו הראשונה וקרובי משפחה כבר היו בארץ. בנו גרשון היה פעיל ציוני בפרס.

ב'שער העלייה' פגשו השלושה לראשונה יהודים עולים מארצות אחרות. מאותם ימים זכרה שולמית עמידה אינסופית בתור לאוכל, שטעמו היה שונה ופחות טעים מהמטעמים הפרסיים - 'אורז בן גוריון' (דהיינו פתיתים); שכנים קולניים; ליל סדר צנוע באופן בלתי רגיל; ופניו העצובים של האב. קבוצת העולים מפרס הועברה למקום שומם שנשא את השם 'מושב מסלול'. קרובים ומכרים מאיספהאן נאספו לקבל את פני האב, רבי שלמה. ההתחלה הייתה דלה ביותר. העולים עבדו קשה וידעו מחסור בכל תחומי החיים. הדיור היה צנוע, המזון ניתן במשורה, בית הכנסת שמוקם בחורבה עזובה היה שומם, מחסן פחון עלוב שימש כבית הספר. סעדיה, אחד מבניו של האב שעלה לארץ עוד קודם לכן, עבד מבוקר עד לילה בשדה השומם שהמשפחה קיבלה. מדריכים חקלאים באו להנחות את העולים בעבודתם. שתי האחיות הקטנות עזרו לו בחליבה ובעבודות שונות במשק לפני לכתן לבית הספר. סעדיה ואשתו המסורה אשרף, ואחר כך גם הילדים שנולדו להם, גרו עם האב ובנותיו.

על אף המצוקה הקשה לא נשמעות תלונות מפיה של שולמית. האווירה בבית הייתה ספוגה מסירות, חריצות ואהבה. אולם מעיניו של האב האוהב והמסור נשקפה עצבות, בעיקר בשל השיממון במבנה העלוב ששימש כבית הכנסת, שלרוב הוא שהה בו ביחידות.

בית הספר במושב, מסלול חינוכי

הילדה שולמית אהבה את בית הספר, על אף דלותו הפיזית. אמנם כיתת הלימוד התקיימה בפחון-מחסן עלוב, שהיה דל לאין ערוך בהשוואה לבית הספר הזכור לה מפרס, אבל היחסים בין המורות לבין התלמידים היו שונים לחלוטין. 'שם' המורים נהגו להעניש את התלמידים בהצלפות על אצבעותיהם, ואילו 'כאן' – המורות הרעיפו רק חום, דאגה ואהבה. שולמית התפעלה מהמורה מאירה, שהתייחסה אל תלמידיה באהבה ובפתיחות, העניקה להם ידע בתחומים השונים וטיפחה אהבה לארץ ישראל ולחלוצים שהחלו בבנייתה. כך גם יעל, מדריכה שהגיעה שלוש פעמים בשבוע כדי לנהל את המקהלה ולהנחיל את הלשון העברית לנשים בקהילה. אליעזר מרכוס, לימים ד"ר אליעזר מרכוס, המחנך הנודע, ניהל את בית הספר במשך שנתיים ופיתח אותו לבלי הכר. שולמית סיפרה כיצד נהג המנהל לשוחח עם התלמידים במאור הפנים המיוחד לו ונקט מדיניות של דלת פתוחה. רבקה גובר נהגה להביא ספרים לספריית בית הספר. שולמית סיכמה לעצמה שבפסוק 'ארץ זבת חלב ודבש' הכוונה הייתה בוודאי למנהל ולמורות, שהם החלב והדבש של הארץ. אולם למרות אהבתה למורתה, סירבה שולמית בנימוס לקבל ממנה מתנת בגדים, מחשש שאביה ייפגע. אחיה סעדיה טען שהיה עליה לקבלם, שכן לא היה לו כסף לבגדים.

לעומת מתינותם של מתיישבי מסלול, הפועלים מהעיירה אופקים, עולים ממרוקו, שהוזמנו לבנות כיתות להרחבת בית הספר, התלוננו על אכזבתם מהחיים בארץ וביטאו רגשות כעס וייאוש כשדיברו על חייהם הקשים ללא תקווה.

בית הספר היה מרכז חייה של הילדה שולמית. עופרה, הבת, מספרת מפיה על חוויות שונות שחוותה בהיותה תלמידה.

בגלל העבודה הקשה במשק בבוקר, לפני הלימודים, הגיעו האחיות מנורה ושולמית, וכמותן גם תלמידים אחרים, לבית הספר כשהם עייפים ומתקשים להתרכז בלימודים. המורה חשה בכך, וכשהתברר לה שתלמידיה עייפים מהעבודה בבוקר, עודדה אותם להתאמץ ולהמשיך ללמוד והביאה דוגמאות מחייהם של החלוצים.

במקום אחר ציינה שולמית את התנהגותם הפחות מנומסת והרעשנית של תלמידים חדשים שעלו מארצות אחרות (מצרים, כורדיסטאן), שהיו שונים כל כך מילדי מסלול. שולמית ציינה שהמורה דרשה מכולם לדבר בבית הספר רק בעברית.

חוויה מיוחדת חוותה שולמית בטיול השנתי, הטיול הראשון בחייה. היא לא התקשתה לשמור על משמעת מים כנדרש, אבל כששטו בספינה באגם החולה, לא נשמעה גם היא, כמו תלמידים אחרים, להנחיית המורות להתפזר בשני צדי הספינה כדי שזו לא תתהפך. הספינה התנדנדה. המורה מאירה, החביבה כל כך בכל ימות השנה, נבהלה. היא ידעה שהתלמידים אינם יודעים לשחות. היא סטרה לכמה תלמידים, ביניהם גם לשולמית, כדי שיעברו במהירות לצד השני. אחר כך התנצלה בפניהם.

פסגת החוויות הייתה הצגת סוף השנה, שבה התגשם חלומה הגדול של שולמית, שהייתה שחקנית טובה: היא גילמה את התפקיד המרכזי – חנה סנש, בנוכחות בן גוריון ועיתונאים.

אחרי בית הספר היסודי במסלול עברה שולמית לתיכון האזורי אשל הנשיא. היא תכננה המשך לימודים במוסד להשכלה גבוהה ובבית-ספר למשחק, אבל ניסים כהן, בן זוגה לעתיד, נהג משאית, הופיע בחייה, והיא נישאה לו וגידלה משפחה.

לימים, כשבנה הבכור התגייס לצבא, השתלבה שולמית בפרויקט 'חינוך וקהילה' שהציע לימודים באוניברסיטת בן-גוריון. בעלה תמך בה בנפש חפצה. תמיד אהבה לקרוא ספרים. עוד בהיותה בבית הספר היסודי כתבה ל'ידיעות אחרונות' מכתב תודה על מפעל הספרים שנשלחו לספרייה במסלול. היא למדה בחוג לספרות.

בני המשפחה - גורלות שונים

סיפור חייה של אחותה מנורה היה שונה. עוד בגיל צעיר היא הצטרפה לגדנ"ע, בניגוד לעמדת האב, שטען כי צבא ופעילות צבאית הם עניין לגברים. פעם, כשנסעה בשבת במסגרת הגדנ"ע, היכה אותה האב - פעם יחידה בחייו - ואחר כך התהלך עצוב וקודר יותר מתמיד. מאוחר יותר הצטרפה לקיבוץ. שם אכלה אוכל כשר עם קבוצת קשישים, בחדר נפרד. היא התגייסה לצבא. בתקופת השירות הצבאי שלה הוצע לשולמית לקבל קיצבה מהצבא, אך היא סירבה ואמרה שאינה זקוקה לתמיכה. בתום השירות הצטרפה האחיות מנורה לקיבוץ ואחר כך - להיאחזות נח"ל, בהסכמת האח סעדיה (האב נפטר בינתיים). אחר כך עברה לגור ביישוב אשל הנשיא, ומאוחר יותר עברה לבאר שבע וגרה בבית משלה. בבאר שבע התנדבה לפעילויות שונות בקהילה, ואף זכתה באות המתנדב המצטיין מטעם קופת חולים.

שתי דמויות אחרות שעליהן מספרת עופרה מצוב-כהן בחיבה הן הדוד שמואל ואשתו הדודה ברוריה.

הדודה ברוריה ארגה שטיחים מופלאים. רות דיין באה לראות את השטיחים שלה, התפעלה מהם וקנתה אחד לצורך תצוגה. אבל הדודים שמואל וברוריה היו חשוכי ילדים והצטערו על כך מאוד. לימים, עברו טיפולי פוריות ונולדה להם בת - ומאז לא היה קץ לאושרם.

זמן מה לפני מבצע קדש, החלו פעולות הפדאיון המסתננים. במושב נשמעו יריות, מדריכה חברתית נהרגה. הכול עברו למשטר של האפלה, נערכו תרגילים להתנהגות בעת הפצצות. רק האב התעקש, למרות אזהרות השומרים, לשבת בערב בחוץ ולהתפלל. במבצע קדש, לאחר שלוחמים אחדים נהרגו, עזבו משפחות אחדות את המושב. אליעזר מרכוס ניסה לדבר על לבם, כדי לעצור את הנטישה.

אחרי הניצחון יצאו אנשים בתרועות של שמחה, אבל המורה מאירה הסבירה כי בצד של המנוצחים מתאבלים על הרוגים שלהם והציעה למתן את הבעות השמחה. היא ציטטה את הפסוק: 'בנפול אויבך אל תשמח'.

היחס לאב

לפני שהאב נפטר, הוא ציפה בכליון עיניים לראות את מנורה הבת ולהיפרד ממנה. היא הייתה בקיבוץ, ושם לא הבינו שמצבו קשה. היא הגיעה אחרי ה'שבעה' והצטערה מאוד על שלא הספיקה להיפרד מאביה.

שולמית זכרה את האב באהבה ללא קץ. היא אמרה עליו שהיה אב 'דואג, מחנך, מלמד ומדריך, מפנק, אוהב, סלחן ורחום'. היא דיברה עליו מתוך תחושת אָבֵל וגעגועים.

עופרה, נכדתו של רבי שלמה, מציינת בצער שלא זכתה להכירו. גם דמויות אחרות שעליהן סופר בספר הלכו לעולמן, אבל דור המשך של המשפחה המסתעפת ממשיך את השושלת. בכתיבתה הסתמכה הבת על סיפורים ששמעה מפי האם בחייה או שקראה ביומניה, ועל סיפורים מפי הדודים הוותיקים, שמואל וברוריה.

התפתחויות במרוצת השנים

במרוצת השנים התפתח המושב ללא הכר. משקי המתיישבים מפותחים ופורחים, המבנים נאים, נורות תאורה מאירות את הכביש המוביל אל המקום, בית הכנסת הפך למקום מפגש תוסס.

בחול המועד פסח תשס"ז יזמה המחנכת מאירה (היא זאבה זבידוב) כנס מחזור לבוגרי בית הספר העממי במסלול. באו לכנס בוגרים מכל קצווי הארץ, וגם מחוצה לה. השתתפו ד"ר אליעזר מרכוס, מורות, מדריכים. המפגש היה מרגש: 'הנה קמו להן הדמויות ועלו מתוך הספר, והן חלק מהרעיון הציוני ומהגשמת ההתיישבות בנגב'. אנשי מושב מסלול התמודדו עם קשיי קליטה, עם צנע כלכלי ועם קונפליקטים בין ישן לחדש, בין חילון למסורת - ועמדו בכל התלאות. בכנס המחזור יכלו להגיש מאכלים ממיטב המטבח הפרסי וממטבחן של עדות אחרות.

הערות לספר

שני סיפורים מרכזיים נמשכים לאורך הספר: מצד אחד - קשיי הקליטה, התלאות והמצוקות של העולים בשנות החמישים של המאה העשרים בראשית הדרך; מצד שני - הנאתה הרוחנית והחברתית של ילדה אוהבת ספר, שנקשרה אל מורתה המופלאה והעריצה אותה. ובתוכם, לאורך כל שנות הילדות, השראתו של האב האוהב, המחבק, המדריך והמכוון. רק עצבותו המתמדת של האב ציערה אותה, והיא ניסתה לשמח אותו וניקתה בכל יום את בית הכנסת העזוב, שבו בילה הרב שלמה שעות מספר בכל יום.

הספר כתוב ברוח אופטימית, מקבלת. כך הנציחה הבת את ילדותה ונעוריה של האם, את הסב, הדודים ובני המשפחה האחרים. אין בסיפורים ביטוי להתמרמרות כלשהי על תנאי החיים הקשים, שאותם ביטאו עולים שונים משנות החמישים של המאה העשרים. האם ההתנהגות המאופקת היא תכונה של העדה הפרסית? ושמה התקווה שהעבודה הקשה במשקים הפרטיים תניב בסופו של דבר רווחה כלכלית לבעליהם היא שחזקה את רוחם? יש לשער שהבידוד מהקיבוצים העשירים, שיושבי עיירות הפיתוח הממורמרים עבדו אצלם כשכירי יום, תרם אף הוא להעדר ביטויי זעם ושנאה. אדרבה, המדריכים הקיבוצניקים באו רק כדי להדריך, להנחות. גם המורות הנפלאות באו מקיבוצים, והן הירבו לתאר את חייהם של החלוצים הראשונים בני הקיבוצים. לבסוף, אין ספק שפעילותו המבורכת של המחנך הדגול אליעזר מרכוס ז"ל, המוכר היטב לאנשי החינוך הוותיקים, יחד עם המורות שעבדו אִתו, תרמה תרומה חשובה הן לחינוך והן לחיי הקהילה שנתהוותה במושב מסלול.